

บทความวิจัย

การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน กรณีศึกษา: ชุมชนบ้านหนองสมาน หมู่ที่ 3 ตำบลหาดสำราญอำเภอหาดสำราญ จังหวัดตรัง

Mangrove Forest Resource Management: A Case Study of Baan
Hnongsamarn Community, Tambon Hardsumran, Amphoe
Hardsumran, Trang Province

นิเวศน์ อรุณเบิกฟ้า

อาจารย์, ภาควิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Abstract

This qualitative research was intended to investigate the management of mangrove forest resources from the experience of Baan Hnongsamarn community concerning conservation, preservation, consumption, and development of the forest. The subjects studied were the committees of Baan Hnongsamarn Women Development Volunteers Group, Village Committee Group, Baan Hnongsamarn Resource Management Group, and ten families of the groups' members in the community. The 21 subjects were divided into two groups, 7 and 6 each, for a focus-group discussion. Twenty of them attended an in-depth interview. The data then were collected for a descriptive content analysis.

The research findings showed that the management of mangrove forest resources in Baan Hnongsamarn community was the management of “social capital or community capital” that men co-existed with forest under the consensus of the related agencies and participation in the decision-making process. In mangrove forest management, the starting point came when the people in Baan Hnongsamarn community found their mangrove forest destroyed and the aquatic animals decreased. This affected their livelihood because their income was not enough. Therefore, the people worked together to solve the problems by reviving the 350 rai of mangrove forest. The community then divided the area into 3 ones: 200 rai of reviving forest, 100 rai of aquatic animal preservation forest, and 50 rai of community forest.

When the community's participation in solving the problems was analyzed together with their development of perception and wisdom about mangrove forest resource management, the people's decision-making was revealed in their lifestyles that met the basic need for four means of livelihood, e.g. using mangrove wood for housing, mangrove herbal plants for medicine, fishing for food and family income. The issue of satisfying the basic need raised an idea of internal development of the community, that when Hnongsamarn people were self-reliant and not destructive to the community's mangrove forest, the management with people's participation in problem analysis was in action and the forest was revived. The mangrove forest became healthier, with more aquatic animals.

The community was then aware that the forest was so important that they preserved the area for the habitat of aquatic animals. With control and maintenance, people used the forest directly and indirectly. There were activities to conserve this forest such as reforestation, refraining from catching aquatic animals during spawning seasons, and specifying lawful fishing gears, as well as transferring knowledge to people inside and outside the community. The mangrove forest had been developed by creating a network to manage it and upgrading the community to a learning site of mangrove resource management that was linked to Baan Hnongsamam Community School and neighboring communities in order to instill consciousness into the youth.

Keywords : Mangrove Forest, Resource Management

บทคัดย่อ

การศึกษารื่อง การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองสมาน ตำบลหาดสำราญ อำเภอสทิงพระ จังหวัดตรัง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาความเป็นมาของแนวคิดหลักการ วิธีการปฏิบัติของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาชุมชน (2) ศึกษาถึงพัฒนาการ และประวัติความเป็นมาของชุมชนหนองสมานกับการจัดการแก้ไขปัญหาทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน (3) ศึกษาถึงโครงสร้างการบริหารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านหนองสมาน (4) ศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคของชุมชนบ้านหนองสมาน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณป่าชายเลน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา

ประกอบด้วย คณะกรรมการกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาบ้านหนองสมาน คณะกรรมการหมู่บ้าน และคณะกรรมการกลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรบ้านหนองสมาน และสมาชิกในชุมชน 10 ครอบครัว โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่าง เพื่อจัดทำสารสนเทศกลุ่ม จำนวน 2 กลุ่ม มีผู้เข้าร่วมสหภาพกลุ่มละ 7 และ 6 คน รวมทั้งหมด 13 คน และสัมภาษณ์เชิงลึก 20 คน เพื่อรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาแบบพรรณนาความ

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน คือ การจัดการภายใต้แนวคิดที่ว่า “ทุนทางสังคมหรือทุนของชุมชน” คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ ภายใต้ข้อตกลง กติการ่วมกันของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การจัดการป่าชายเลนมีจุดเริ่มต้นมาจากชาวบ้านหนองสมานประสบกับปัญหาป่าชายเลนถูกทำลาย ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพ รายได้ไม่พอกับรายจ่าย ด้วยเหตุนี้ทำให้ชาวบ้านหนองสมานมีการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยการฟื้นฟูป่าชายเลนจำนวน 350 ไร่ แบ่งพื้นที่ออก เป็น 3 ส่วน ประกอบด้วยพื้นที่ป่าฟื้นฟูจำนวน 200 ไร่ ป่าพิทักษ์รักษาสัตว์น้ำจำนวน 100 ไร่ และป่าใช้สอยของชุมชนอีกจำนวน 50 ไร่ เมื่อนำแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น มาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับการพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน ทำให้เห็นการตัดสินใจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เพื่อสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐาน ในเรื่องของปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์จากไม้ป่าชายเลนในการสร้างที่อยู่อาศัย การเก็บหาสมุนไพรในป่าชายเลน เพื่อใช้ในการรักษาโรค และการประกอบอาชีพประมง โดยการจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร และส่วนที่เหลือนำไปขายเพื่อเป็นรายได้ของครอบครัว

สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ผลจากการมีทรัพยากรป่าชายเลนสามารถตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของชุมชนซึ่งเป็นวิถีชีวิตจึงนำไปสู่แนวคิดการพัฒนาจากภายในชุมชน คือ เมื่อชาวบ้านหนองสมานสามารถพึ่งพาตนเองได้และมีวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชน ทำให้เกิดการจัดการป่าชายเลนโดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในขั้นตอนการวิเคราะห์สภาพปัญหาและนำไปสู่การฟื้นฟูป่าชายเลน เมื่อมีการฟื้นฟู ป่าชายเลนสมบูรณ์มากขึ้น ปริมาณสัตว์น้ำก็เพิ่มขึ้น ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของป่าชายเลน เกิดการสงวนพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ มีการควบคุม ดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน โดยชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนทั้งทางตรงและทางอ้อม เมื่อมีการใช้ประโยชน์ชุมชนบ้านหนองสมานได้ดำเนินกิจกรรม การอนุรักษ์ป่าชายเลนด้วยการปลูกป่าชายเลน ไม่จับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ และมีการกำหนดเครื่องมือการทำประมงที่ถูกต้องกฎหมาย รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชนและภายนอกชุมชน เกิดการพัฒนาป่าชายเลน โดยความพยายามสร้างเครือข่ายในการจัดการป่าชายเลน ยกย่องให้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน เพื่อการปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่เด็กเยาวชนรุ่นหลังโดยการถ่ายทอดความรู้เชื่อมโยงกับโรงเรียนชุมชนบ้านหนองสมานและชุมชนใกล้เคียงต่อไป

คำสำคัญ : ป่าชายเลน การจัดการทรัพยากร

บทนำ

ป่าชายเลนมีความสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล เพราะโดยธรรมชาติของป่าชายเลน จะมีพันธุ์ไม้ขึ้นหนาแน่นเป็นแนวทางยาว

ตามชายฝั่ง สามารถที่จะกำบังคลื่นลมและพายุ ป้องกันการพังทลายของดิน แต่เมื่อป่าชายเลนเสื่อมสภาพลง จะมีผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตประชาชนที่ดำเนินชีวิตในพื้นที่และการประกอบอาชีพเกษตรกร ซึ่งอาศัยอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเล ผลที่ตามมาก็คือ ความยากจน ต้องอพยพไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม เกิดการล่มสลายของชุมชน นอกจากนี้แล้วเมื่อเกิดภัยธรรมชาติ สร้างความเสียหายให้กับชุมชนชายฝั่งและห่างฝั่งออกไปเป็นจำนวนมาก

ในอดีตจังหวัดตรังเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีพื้นที่ป่าชายเลน และการจัดการป่าชายเลนในจังหวัดตรังไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ตามเงื่อนไขสัมปทาน กล่าวคือ ในการทำไม้สัมปทานนั้น ได้มีการกำหนดรอบหมุนเวียน และรอบตัดฟันไว้ 30 ปี และ 15 ปี ตามลำดับ โดยป่าแต่ละหมวดตัดฟันได้แบ่งออกเป็น 15 แปลง ตัดเป็นรายปี และให้ตัดฟันไม้ได้ปีละ 1 แปลง พร้อมทั้งให้ปลูกทดแทนเมื่อไม่เป็นไปตามเงื่อนไขสัมปทานจึงทำให้ป่าชายเลนเสื่อมโทรมลง (อำภรณ์ ช่างเกวียน, 2540)

พื้นที่หมู่บ้านหนองสมาน หมู่ที่ 3 ตำบลหาดสำราญ อำเภอหาดสำราญ จังหวัดตรัง มีพื้นที่บางส่วนเป็นพื้นที่ป่าชายเลน จำนวน 2 แปลง แปลงที่ 1 มี 10 ไร่ และแปลงที่ 2 มี 340 ไร่ รวม 350 ไร่ พื้นที่ป่าชายเลนดังกล่าว เป็นแหล่งทรัพยากรที่มีค่าของชุมชน ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชายเลนนี้มาเป็นเวลาหลายชั่วอายุคน แต่หลังจากทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้กำหนดพื้นที่เป็นเขตป่าสงวนและยังได้รวมเอาพื้นที่บางส่วนของชาวบ้านที่อยู่ติดกับป่าชายเลนเข้าไว้ในพื้นที่ป่าสงวนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถขอเอกสารสิทธิได้ เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นดินทราย ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก ชาวบ้านจึงต้องหาวิธีในการปรับปรุงดิน

และพยายามหากิจกรรมที่เหมาะสมกับข้อจำกัดของทรัพยากรที่มีอยู่ ในช่วงแรกๆ ชาวบ้านได้ทำการปลูกมะม่วงหิมพานต์และมะพร้าวแต่ผลผลิตที่ได้มาไม่ได้เป็นความต้องการของตลาด ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาปลูกยางพาราแทน การปลูกยางพาราก็ยังประสบปัญหาให้ต้นยางไม่สมบูรณ์ แคระแครน ให้น้ำ ยางน้อย ทำให้ชาวบ้านบางส่วนได้ปรับพื้นที่เพื่อเป็นที่เลี้ยงกุ้ง แต่ในเวลาต่อมาชาวบ้านก็ประสบปัญหาขาดทุนจนไม่สามารถทำกิจการต่อได้จึงต้องทิ้งพื้นที่ให้ว่างเปล่า บางพื้นที่ได้ให้นายทุนต่างถิ่นเข้ามาเช่าในราคาถูก เมื่อชาวบ้านไม่มีอาชีพจึงขาดรายได้และเป็นหนี้เป็นสินทั้งในระบบและนอกระบบ ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มพยายามหาวิธีการที่จะทำให้ดินเหมาะแก่การทำ การเกษตรโดยการทดลองผลิตปุ๋ยหมักให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาของพื้นที่ จนพื้นที่ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปทางที่ขึ้นอย่างเห็นได้ชัด พื้นดินที่ได้รับการ ฟื้นฟูให้ผลผลิตที่ดีอย่างเห็นได้ชัด ทำให้ชาวบ้านให้ความสนใจและเข้าร่วม กลุ่มเพื่อพัฒนาทรัพยากรดิน และทางกลุ่มชาวบ้านได้ระดมความคิดในการ สร้างจิตสำนึกแก่ชุมชนเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาป่าชายเลน การอยู่ร่วมกันของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีศักยภาพและมีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืนต่อไป

เหตุและผลดังกล่าวทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาถึงวิธีการ จัดการทรัพยากรและการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันระหว่าง มนุษย์กับป่าชายเลน พัฒนาการของการชุมชน และศึกษาถึงโครงสร้าง การบริหารจัดการในด้านต่างๆ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรค ในการจัดการป่าชายเลน เพื่อเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การพัฒนาของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ และชุมชนอื่นๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการอยู่ร่วมกัน ของคนในสังคมภายใต้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ให้ยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการ และประวัติความเป็นมาของชุมชนหนองสมานกับการจัดการแก้ไขปัญหาทรัพยากรในพื้นที่ป่าชายเลน
2. เพื่อศึกษาความเป็นมาของแนวคิด หลักการ วิธีการปฏิบัติของชุมชนในบริบทการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาชุมชน
3. เพื่อศึกษาถึงโครงสร้างการบริหารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านหนองสมาน
4. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคของชุมชนบ้านหนองสมาน ในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

ขอบเขตการวิจัย

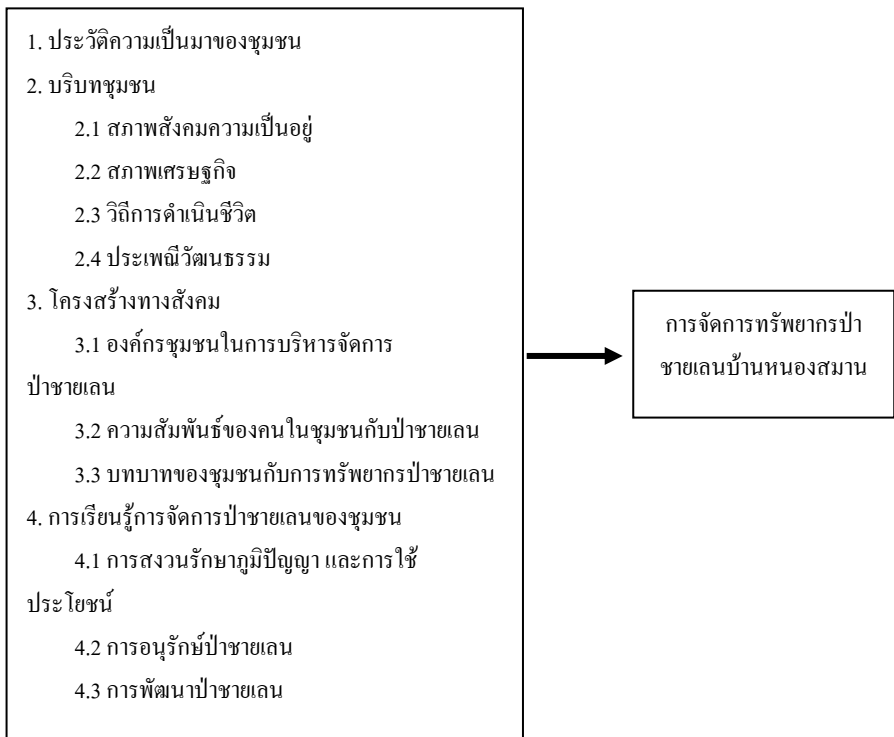
1. พื้นที่ศึกษา
การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาเฉพาะพื้นที่บ้านหนองสมาน ตำบลหาดสำราญ อำเภอสัตหีบ จังหวัดตราด
2. ขอบเขตด้านข้อมูล
ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาข้อมูลส่วนแรกจะใช้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก(In-dept Interviewing) ข้อมูลส่วนที่สองที่ได้จากการสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยลงไปสังเกตการณ์การปฏิบัติกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน และข้อมูลส่วนที่สามจะเป็นข้อมูลที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาแบ่งออกเป็น เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และข้อมูลทั่วไปของชุมชน เนื้อหาเกี่ยวกับทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม และเนื้อหาเกี่ยวกับโครงสร้างของกระบวนการจัดการทรัพยากรของชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษา ทบทวนเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถนำมาสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยกำหนดตัวแบบการวิจัยขึ้นมาโดยเฉพาะ ซึ่งศึกษากลุ่มตัวอย่าง 10 คน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มๆ ละ 1 คน ซึ่งเป็นคณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ใน ชุมชน เช่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาบ้านหนองสมาน กลุ่มสวนสงเคราะห์บ้านหนองสมาน กลุ่มประมงพื้นบ้านหนองสมาน กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านหนองสมาน กลุ่มประปาหมู่บ้าน กลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรบ้านหนองสมาน และสมาชิกในชุมชน 3 ครอบครัว ตัวแทนครอบครัวละ 1 คน ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสอบถามเชิงโครงสร้าง แบบสัมภาษณ์กึ่งทางการ (Semi Structure Interview) เครื่องบันทึกเสียง และกล้องถ่ายรูป โดยมีวิธีการเก็บข้อมูลจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในรูปแบบการจัดเวทีหรือการประชุมแบบมีส่วนร่วม ด้วยกระบวนการที่เรียบง่ายเป็นธรรมชาติเหมาะสมกับบริบทชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อสร้างความเข้าใจเชื่อมโยง ปัจจัย เงื่อนไขการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนบ้านหนองสมาน โดยใช้เทคนิค การสังเกตสถานการณ์ในชุมชน การสัมภาษณ์บุคคลและ การสนทนากลุ่ม ทั้งในรูปแบบการจัดเวทีอย่างเป็นทางการ โดยใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น แผนที่ความคิด (Mind Map) เส้นบอกเวลา (Time Line) เป็นต้น

ผลการศึกษา

1. ประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

พื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านหนองสมาน ตำบลหาดสำราญ อำเภอหาดสำราญ จังหวัดตรัง ชื่อของหมู่บ้านเรียกตามหนองน้ำที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ในอดีตเป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ซึ่งอุดมไปด้วยกุ้ง หอย ปู ปลา จึงมีการแข่งขันแย่งชิงหนองน้ำแห่งนี้ เกิดการทะเลาะวิวาทกันเพื่อแย่งชิงหนองน้ำแห่งนี้ ทำให้หนองน้ำแห่งนี้ได้ชื่อว่า “หนองวิวาส” (วิวาท) ซึ่งภายหลังจากต่อมาได้มีคนมาพูดจาไกล่เกลี่ยให้หยุดทะเลาะวิวาทในการแย่งชิงหนองน้ำแห่งนี้ โดยให้ใช้หลักความสามัคคีกัน และให้ใช้ประโยชน์จากหนองน้ำแห่งนี้ร่วมกัน จึงได้เรียกขานชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ใหม่ว่า “บ้านหนองสมาน” (สมานสามัคคี) อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าหมู่บ้านนี้จะเปลี่ยนเป็นชื่อหมู่บ้านหนองสมาน ซึ่งเป็นหนองน้ำแห่งความสมานสามัคคีแต่ชาวบ้านก็ยังคงเรียกว่า “หนองวิวาส” เช่นเดิมและยังเป็นชื่อของหมู่บ้านย่อยของบ้านหนองสมานซึ่งจะมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่บริเวณหนอง ความเป็นอยู่ของคนในละแวกนี้ค่อนข้างจะด้อยกว่าส่วนอื่นในบ้านหนองสมานทั้ง ยังมีปัญหาหลายอย่างที่เพิ่มมากขึ้นและเมื่อวันที่ 10 เดือนกันยายน 2550 ในที่ประชุมประชาคมของหมู่บ้านหนองสมานได้มีมติเปลี่ยนชื่อ บ้านหนองวิวาสเป็น หนองสมบูรณ์ เพื่อหวังว่าจะนำความสมบูรณ์ ความสามัคคี กลับมาเหมือนในอดีต

พื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในระยะแรกๆ ของบ้านหนองสมาน จะเป็นบริเวณกลุ่มบ้านโคกทราย ในสมัยก่อนพื้นที่บริเวณบ้านโคกทรายเป็นพื้นที่ของคนที่ย้ายมาจากเมืองพัทลุง ที่ลี้ภัยบ้านเมือง หนีการเกณฑ์แรงงาน หนีคดีอาญาข้อหาโจร หรือขบวนการต่อต้านวัควายที่ซื้อขายหรือลักพาเพื่อที่จะส่งออกทางท่าเรือ อีกส่วนหนึ่งคือผู้ที่อพยพแสวงหาผืนแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์

เพื่อการทำมาหากิน คนในหมู่บ้านหนองสมานส่วนหนึ่งจะมีเชื้อสายพัทลุงและนามสกุลหลักๆ ของคนในกลุ่มนี้ เช่น ณ พัทลุง จันทรทอง ชูเพ็ง วันแรก เบ็งเอียด โดยสืบทอดมา 3-4 ช่วงอายุคน และได้ขยายครัวเรือนและประชากร และมีกลุ่มคนที่ได้อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นจากหมู่บ้านใกล้เคียงและที่อื่นๆ โดยเข้ามาจับจองที่ทำกินและสร้างบ้านเรือน

ปัจจุบันบ้านหนองสมานประกอบด้วยกลุ่มบ้านย่อยๆ รวม 4 กลุ่มหมู่บ้าน คือ กลุ่มบ้านหนองสมบุญ กลุ่มบ้านหน้าวัด กลุ่มบ้านโคกทราย และกลุ่มบ้านในทอนคลองบ่อสนตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 3 ตำบลหาดสำราญ อำเภอหาดสำราญ จังหวัดตรัง ชุมชนบ้านหนองสมานมีจำนวนประชากร 153 ครัวเรือน มีประชากร 955 คน เป็นชาย 487 คนและเป็นหญิง 468 คน นับถือศาสนาพุทธ 100%

2. การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

จากการศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชาวบ้านหนองสมาน ได้พบข้อเท็จจริงว่า ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันในชุมชนมีการใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากป่าชายเลนและต้องพึ่งพาป่าชายเลน

ความสำคัญของป่าชายเลนชุมชน คือ การจัดการป่าชายเลนโดยชุมชนและเพื่อชุมชนบ้านหนองสมาน ชาวบ้านหนองสมานมองทรัพยากรป่าชายเลนในฐานะเป็น “ทุนทางสังคมหรือทุนของชุมชน” ป่าชายเลนให้มูลค่าและคุณค่ามหาศาล ป่าชายเลนเป็นฐานทรัพยากรที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตอย่างใกล้ชิดของชาวบ้านหนองสมานทั้งทางตรงและทางอ้อม และยังเป็นธนาคารอาหาร การดำรงอยู่ของความเชื่อ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งในเชิงเศรษฐกิจชุมชนที่หลากหลายมิติ แม้ชาวบ้านหนองสมานส่วนใหญ่ที่อยู่

ตามชายฝั่งไม่มีทรัพยากรสินเงินทองมากมาย แต่พวกเขามี “ป่าชายเลนของชุมชน เป็นสินทรัพย์” ที่สมาชิกในชุมชนสะสมร่วมกันมาอย่างยาวนาน และเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่ช่วยกันดูแล รักษาให้กับลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ต่อไป ดังนั้น การมองป่าชายเลนในฐานะของทรัพยากรเพียงอย่างเดียวนั้น อาจไม่ใช่หนทางแห่งความสำเร็จของการจัดการป่าชายเลน หากแต่ต้องมองป่าชายเลนในฐานะ “ทุนแห่งชีวิต” จึงจะเกิดพลังการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชายเลนโดยชุมชนบ้านหนองสมานและเพื่อชุมชนบ้านหนองสมานแบบบูรณาการอย่างแท้จริง

2.1 การสงวนรักษาป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน

การสงวนรักษาป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญและให้ประโยชน์ทั้งในด้านอาหาร เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ ้วยอ่อน การประกอบอาชีพของคนในชุมชน และด้านสิ่งแวดล้อม แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันป่าชายเลนได้ถูกทำลายลงด้วยกิจกรรมต่างๆ อยู่เป็นประจำ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาแนวทางในการสงวนรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในขณะเดียวกันก็ไม่เป็นการทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ การจัดการป่าชายเลนเพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ยั่งยืนต่อไป เกิดกิจกรรมการสงวนรักษาป่าชายเลนของชุมชน คือ

1) การสงวนรักษาพื้นที่ป่าชายเลนที่มีอยู่ให้คงไว้ซึ่งเป็นเรื่องที่ชุมชนบ้านหนองสมานได้ดำเนินการอยู่ และจะต้องช่วยกันหลายๆ ฝ่าย ลำพังกลุ่มคนตัวเล็กๆ ในชุมชนเพียงไม่กี่คนไม่สามารถที่จะสงวนรักษาป่าชายเลนไว้ได้ หากแต่ต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชน เครือข่ายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ร่วมกันวางมาตรการป้องกันอย่างจริงจัง รวมทั้งการจัดการวางแผนการใช้ที่ดินชายฝั่งทะเลให้เหมาะสม เป็นทางเลือกหนึ่งที่จะสงวนรักษาพื้นที่ป่าชายเลนของชุมชนไว้ได้ นอกจากนี้กฎระเบียบต่างๆ ของหมู่บ้าน เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าชายเลนควรจะใช้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

2) การฟื้นฟูป่าชายเลนและพื้นที่เสื่อมโทรมของชุมชนบ้านหนองสมาน โดยชุมชนมีเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และยังช่วยเพิ่มผลผลิตทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่ง นอกจากนี้ ปัจจัยหลักที่เป็นตัวกำหนดการเกิดป่าชายเลน ได้แก่ สภาพดินเลนที่สังคมพืชป่าชายเลนยึดเกาะและค้ำจุนให้ดำรงอยู่ได้ และบริเวณที่จะเกิดป่าชายเลนนั้นจะต้องมีน้ำทะเลท่วมถึงสม่ำเสมอ ส่วนการเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลน โดยการปลูกป่า ปัจจุบันชุมชนบ้านหนองสมานมีแผนการดำเนินงานที่จะขยายและสนับสนุนการปลูกป่าชายเลนเพิ่มขึ้นทุกปี ปีละ 20 ไร่โดยเลือกบริเวณที่ป่าถูกทำลายมากที่สุด จากนั้นจะปลูกเรื่อยจนกว่าจะเต็มพื้นที่ และปัจจุบันมีการปลูกกันเดือนละ 2 ครั้ง มีการออกระเบียบห้ามตัดไม้ในเขตพื้นที่ป่าสงวนของชุมชน โดยมีชาวบ้านคอยสอดส่องดูแล

2.2 การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน

ประโยชน์ของป่าชายเลนต่อการดำรงชีพของชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองสมาน ชุมชนบ้านหนองสมานใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนที่แตกต่างหลากหลายซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

การใช้ประโยชน์ทางตรง

1) ด้านที่อยู่อาศัยของชุมชน สมาชิกในชุมชนบ้านหนองสมานมีการใช้ประโยชน์จากไม้ป่าชายเลนในการใช้สร้างบ้านเรือน สะพาน และเครื่องมือประกอบอาชีพอื่นๆ เกี่ยวกับกิจกรรมการเกษตรและการประมง

2) ด้านพลังงาน ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ซึ่งป่าชายเลนจะให้ผลผลิตในรูปของไม้ฟืนและไม้เผาถ่านที่ให้ความร้อนสูง

3) ด้านอาหาร ในป่าชายเลนจะเป็นที่อยู่อาศัยของ หอย ปู และบริเวณที่เป็นป่าชายเลนยังเป็นที่อนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เช่น ลูกกุ้ง ลูกปลาก่อนเติบโตใหญ่ออกสู่ท้องทะเล และเป็นแหล่งประกอบอาชีพของชาวบ้านหนองสมาน

4) ยารักษาโรค ป่าชายเลนเป็นแหล่งรวมของสมุนไพรหลายชนิดที่ใช้รักษาโรคภัยต่างๆ ซึ่งคนในชุมชนบ้านหนองสมาน ได้ใช้ประโยชน์จากสมุนไพรป่าชายเลนในการรักษาโรค

การใช้ประโยชน์ทางอ้อม

ชุมชนบ้านหนองสมานมีพื้นที่ป่าชายเลน จำนวน 350 ไร่ ซึ่งวิถีชีวิตของคนหนองสมานมีความผูกพันกับป่าชายเลน มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ป่าชายเลนเป็นกำแพงป้องกันภัยตามธรรมชาติ เช่น ป้องกัน คลื่น ลมพายุ และมรสุม ป่าชายเลนยังช่วยป้องกัน รักษาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ

อาจกล่าวโดยสรุปว่า ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในเรื่องของการพึ่งพาป่าชายเลนในการประกอบอาชีพ การทำประมง การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในป่าชายเลน และป่าชายเลนยังเป็นกำแพงป้องกันภัยธรรมชาติ จากพายุ คลื่นลม ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในชุมชน

บริเวณชายฝั่ง ไม่เพียงเท่านั้นป่าชายเลนยังเป็นแหล่งที่เพาะ ขยายพันธุ์ และเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน ซึ่งหากไม่มีป่าชายเลน วิถีชีวิตของคนในชุมชนย่อมเปลี่ยนแปลงในที่สุด หากมีการวิเคราะห์ระบบการผลิตต่าง ๆ ที่ถือว่าทรัพยากรป่าชายเลนเป็นปัจจัยการผลิตที่จำกัด จำเป็นต้องมีการใช้อย่างคุ้มค่าที่สุด จนถึงทำให้ความสำคัญกับชาวบ้านหนองสมานผู้ที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพยากรป่าชายเลน ได้พยายามอธิบายว่าภายใต้ระบบการผลิตและวิถีชีวิตเพื่อยังชีพ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน กับการผลิตและการดำรงชีพจะเป็นแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีกฎเกณฑ์ทางภูมิปัญญาเป็นเครื่องมือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลน และถ่ายทอดความรู้และคุณค่าของป่าชายเลนสู่เด็กเยาวชน เพื่อการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชายเลนของชุมชนต่อไป

2.3 การอนุรักษ์ป่าชายเลนของชุมชน

การใช้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการป่าชายเลนโดย การมีส่วนร่วมของชุมชน นับว่าเป็นส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชายเลน ทั้งนี้เพราะชุมชนคือกลไกและพลังทางสังคมที่แท้จริงในการจัดการป่าชายเลนอย่างยั่งยืน โดยชุมชนต้องมีแกนนำชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่เข้าใจลักษณะของพื้นที่ รู้ถึงความต้องการของชุมชนเป็นอย่างดี เป็นผู้ดำเนินการใช้ขบวนการวางแผนอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อดำเนินการปลูก ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ในขณะที่ประชาคมที่เกี่ยวข้องเช่น ภาครัฐ เอกชน มีบทบาทในการสนับสนุนและมีสถานพัฒนาป่าชายเลนที่ 17 (นางย่อน) สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และกลุ่มองค์กรชุมชน เป็นผู้ดำเนินการสร้างกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้เกิดกระบวนการจัดการป่าชายเลนของชุมชนสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอน

ได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้คิดและปฏิบัติการ ซึ่งการดำเนินการเช่นนี้จะ เกิดการเตรียมความพร้อมของชุมชนในบริหารจัดการชุมชน เพื่อชุมชนได้มีการวางแผน และทำกิจกรรมร่วมกับส่วนราชการ และเอกชน และหลังจากการดำเนินงานทุกครั้งชุมชนจะต้องมีการสรุปบทเรียนในการดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน ซึ่งการประสานความร่วมมือนั้นนำไปสู่ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และพัฒนาป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน นับว่าเป็นวิธีการที่มีการมองและจัดการปัญหาอย่างเชื่อมโยงหรือบูรณาการ โดยมุ่งเน้นไปที่ความเป็นไปได้ของการอยู่ร่วมกันของชุมชนและประชาคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการป่าชายเลน เริ่มด้วยกิจกรรมการปลูกป่าชายเลน นำไปสู่การก่อตั้งกลุ่มบริหารจัดการทรัพยากรชุมชนบ้านหนองสมาน ซึ่งเป็นองค์กรชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นในรูปแบบการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชนบ้านหนองสมาน เพื่อที่จะได้เรียนรู้การใช้ขบวนการในอนุรักษ์ การฟื้นฟูและพัฒนาป่าชายเลนที่ชุมชนเป็นเจ้าของและร่วมกันรับผิดชอบดูแลกิจกรรมของชุมชน ในส่วนการสนับสนุนในรูปแบบของโครงการที่จะจัดการกับปัญหาต่างๆ การจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมานให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ชุมชนจะต้องหาแนวทางในการพัฒนาป่าชายเลนของชุมชนต่อไปต่อไป

2.4 การพัฒนาป่าชายเลนอย่างยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในอนาคตจึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องเป้าหมายของการจัดการ และวิธีการในการจัดการที่แตกต่างออกไป ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและเป็นที่ยอมรับของ

ประชาชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรอย่างแท้จริงแนวทางของการพัฒนาป่าชายเลนอาจกล่าวสรุปได้หลายประการดังนี้

ประการแรก เป้าหมายของการพัฒนาป่าชายเลนจะต้องเน้นถึงการประโยชน์ของชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทางตรงได้แก่ การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันการพังทลายของชายฝั่ง รักษาคุณสมบัติและคุณภาพที่เหมาะสมของดินและน้ำ

ประการที่สอง การพัฒนาป่าชายเลนให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ เนื่องจากผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรไม่ได้จำเพาะอยู่แต่เพียงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศข้างเคียงวิธีการจัดการจึงต้องเน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นและภาคเอกชนต่างๆ เพื่อร่วมมือกับภาครัฐในการสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรักหวงแหนทรัพยากรป่าชายเลนร่วมกัน การป้องกันดูแลรักษาและเฝ้าระวังทรัพยากร การปลูกและฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น ให้ความรู้ สร้างความเข้าใจการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลนอย่างชาญฉลาด ตลอดจนชี้ให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำลายทรัพยากรป่าชายเลน

ประการสุดท้าย การพัฒนาพื้นที่ป่าชายเลนในอนาคตอาจแยกพื้นที่ตามเป้าหมายของการจัดการ ได้ดังนี้ พื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าเพื่อการศึกษารวมชาติ เกิดศูนย์เรียนรู้ชุมชนดูแลพื้นที่ป่าเพื่อเป็นการเพาะพันธุ์ไม้สำหรับการปลูกและฟื้นฟูสภาพป่าป่าชายเลนของชุมชน และดูแลพื้นที่ป่าให้สอยชุมชน โดยมีหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้ามาร่วมจัดการป่าชายเลนร่วมกับชุมชน ตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่สอดคล้องกับสถานการณ์ โดยมีมิติของการจัดการที่ครอบคลุมทั้งการป้องกัน ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ การ

จัดการโดย ชุมชนเพื่อจัดการป่าชายเลน เกิด การขยายเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนใกล้เคียงเชื่อมสู่ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดและผลักดันสู่ นโยบายต่อไป

การอภิปรายผลการวิจัย

ประเด็นที่ 1 การจัดการป่าชายเลนชุมชนบ้านหนองสมานก่อเกิด การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน รวมทั้งภาค ประชาชนคนรากหญ้า กล่าวคือ

การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนที่รวมศูนย์การจัดการไว้ที่ส่วนกลาง โดยดำเนินการภายใต้หน่วยงานภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ถึงแม้ว่าจะประสบความสำเร็จในการจัดการระดับหนึ่งก็ตาม แต่ก็ประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของข้อจำกัดของบุคลากร งบประมาณ การมีลำดับขั้นตอนการดำเนินงานทำให้เกิดการล่าช้าขาดความคล่องตัว ซึ่งที่ผ่านมา นั้นผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนจากหลายพื้นที่พบว่า ส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน มาจากการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนเป็นส่วนใหญ่ และชุมชนบ้านหนองสมานเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนเป็นแกนหลักที่สำคัญ

ทั้งนี้ทิศทางการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมานนั้นต้องพิจารณาจากการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนโดยชุมชนบ้านหนองสมานได้เข้ามามีส่วนร่วมให้การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนมากขึ้นเพียงใด รวมทั้งต้องทบทวนการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน และที่สำคัญการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

ที่เกิดจากแนวคิดของชุมชนเป็นหลักที่สามารถกำหนดแผนปฏิบัติร่วมกันของสมาชิกในชุมชน แนวคิดการจัดการป่าชุมชน จากการศึกษาเพื่อนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับกิจกรรมการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ต่อการจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน โดยชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าชายเลนที่ชุมชนพึงพาอาศัยอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในการดำเนินงานเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองสมาน ตำบลหาดสำราญ อำเภอสทิงพระ จังหวัดตรัง ผู้ศึกษาได้เห็นความจำเป็นที่จะต้องอาศัยกฎหมายของบ้านเมืองเป็นเครื่องมือ ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานเพื่อการจัดการเป็นรูปธรรมและบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ การที่ประชาชนรู้จักการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนอย่างประหยัด การหาสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน หรือมีการสำรวจแหล่งทรัพยากรเพิ่มเติม จะส่งผลให้ทรัพยากรป่าชายเลนที่มีอยู่อย่างจำกัด สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ยาวนานยิ่งขึ้น และจะช่วยป้องกันมิให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากการขาดแคลนทรัพยากรป่าชายเลนในการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนประมงชายฝั่งที่มีความสัมพันธ์กับป่าชายเลน

อาจกล่าวโดยสรุปว่า ตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ของชุมชนบ้านหนองสมานเป็นไปในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวได้ และ ไม่ใช้ทรัพยากรเกินความสามารถในการผลิตทดแทน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ การสงวนรักษา การใช้ประโยชน์และการพัฒนาป่าชายเลนที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน มิใช่ปล่อย

ให้อยู่ในความรับผิดชอบของผู้เชี่ยวชาญเพียงคนสองคนเท่านั้น แต่จะต้องร่วมมือร่วมใจกันทั้งภาครัฐและเอกชน การจัดการศึกษาหรือการบริการให้ความรู้ทางด้านการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ควรจะทำการต่อเนื่องและกว้างขวางทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน เพราะประชาชนทุกคน ทุกอาชีพ จำเป็นต้องมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ด้วย

ประเด็นที่ 2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจในการจัดการป่าชายเลนของชุมชน

แนวความคิดประชาธิปไตยด้านสิ่งแวดล้อมเป็นแนวคิดที่เน้นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจ ที่มีผลกระทบต่อชุมชนตนเอง เมื่อนำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านหนองสมานในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน พบว่าชาวบ้านได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา และแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเอง เป็นการสนองตอบความต้องการพื้นฐาน (Basic Needs) ปัจจัยในการดำเนินชีวิต โดยต้องเป็นการพัฒนาจากภายในคือไม่พึ่งพามากเกินไป สามารถพึ่งพาตนเอง (Self- Reliant) และไม่ทำลายสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ยังให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการกิจกรรมต่างๆ ของตนเอง ปัจจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนและบทบาทความเป็นผู้นำชุมชนที่ต้องมีลักษณะเป็นผู้นำนักพัฒนามีผลต่อความสำเร็จของการดำเนินงาน

การศึกษาการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองสมาน ได้นำแนวคิดการจัดการป่าชุมชนมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับกิจกรรม

การอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ต่อการจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน โดยชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าชายเลนที่ชุมชนอาศัยอยู่ ด้วยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการกิจกรรมต่างๆ ของตนเอง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ชุมชนต้องได้ใช้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมานในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวได้ และ ไม่ใช้เกินความสามารถในการผลิตทดแทน และการให้ประชาชนมีส่วนร่วมใน การอนุรักษ์ การสงวนรักษา การใช้ประโยชน์และการพัฒนาป่าชายเลนที่นำไปสู่การจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน ที่สามารถนำไปขยายผลสู่ชุมชนใกล้เคียงต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการพัฒนาองค์ความรู้ทางการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน

1.1 ให้มองป่าชายเลนทั้งในมิติของ “มูลค่าและคุณค่า” ป่าชายเลนให้ประโยชน์กับชุมชนทั้งในเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เมื่อชุมชนเห็นมูลค่าของป่าชายเลนในฐานะที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตแล้ว ย่อมหมายความว่าป่าชายเลนของชุมชนมีคุณค่าในตัวเอง

1.2 ภาครัฐต้องกำหนดนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการ “พื้นที่ทำกินรอบพื้นที่อนุรักษ์” เนื่องจากปัจจุบันมีพื้นที่อนุรักษ์หลายแห่งที่มีความขัดแย้งในเรื่องการกำหนดแนวเขตระหว่างที่ดินทำกินของชาวบ้านกับพื้นที่อนุรักษ์ ดังนั้นเพื่อให้ชาวบ้านหนองสมานสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง ภาครัฐจะต้องสนับสนุน และส่งเสริมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านหนอง

สมานในพื้นที่เขตกันชนอย่างเป็นทางการ โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านหนองสมานและชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชายเลน และการพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆด้วย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

1.3 การแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าชายเลนของนายทุน ภาครัฐต้องมีความมุ่งมั่นในการดำเนินการในเรื่อง “ดิน น้ำ ป่า และเศรษฐกิจชุมชน” ไปพร้อมๆกัน การจัดการป่าชายเลนจะต้องเชื่อมโยงกับการจัดการเศรษฐกิจของชุมชนควบคู่ไปด้วย การที่รัฐจะเข้ามาจัดการป่าชายเลนไว้ให้ได้ ต้องให้ชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นได้เข้าถึงและมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นด้วย ป่าชายเลนจึงจะยั่งยืนได้

1.4 ควรส่งเสริมและมีการพัฒนา “งานวิจัยด้านทรัพยากรของชุมชน ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ จนถึงปลายน้ำ โดยให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้การจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมาน” ในกระบวนการวิจัย เน้นการวิจัยเพื่อการแก้ไขปัญหา โดยใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชนเข้ามาบูรณาการงานวิจัย เน้นการสร้างและพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการรวบรวมองค์ความรู้ในการจัดการป่าชายเลนเพื่อเผยแพร่และถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังต่อไป นอกจากนี้งานวิจัยที่เกี่ยวกับป่าชายเลนชุมชนต้องเชื่อมโยงเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านหนองสมานควบคู่ไปด้วย

1.5 เสริมสร้างแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีการจัดการป่าชายเลนชุมชนให้ เกิดเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาความยากจน ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสนับสนุน ส่งเสริมอาชีพให้ชาวบ้านหนองสมานได้มีรายได้ในการเลี้ยงครอบครัว ซึ่งเมื่อพิจารณาจากภาวะทางเศรษฐกิจในปัจจุบันเรื่องปากท้องเป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอันดับแรก

และเมื่อไหร่ที่ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น การเสียสละเพื่อส่วนร่วมก็ย่อมทำได้โดยไม่ต้องกังวล

1.6 สนับสนุนการ “รวมกลุ่มชุมชนและการระดมทุน” เพื่อการจัดการป่าชายเลนชุมชนและการต่อยอดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยมุ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การสร้างภาวะความเป็นผู้นำชุมชน การแสวงหาแหล่งทุน การเสนอโครงการ การบริหารทุนให้ยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ และที่สำคัญที่สุดก็คือ การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนบ้านหนองสมานได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน คน และเงินทุนอย่างโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และปัจจัยที่สำคัญที่เป็นตัวกำหนดให้ชุมชนเกิดการพัฒนอย่งยั่งยืน คือการบริหารจัดการ คน ชุมชน ทรัพยากร และเงิน โดยยึดหลักการบริหารแบบธรรมาภิบาลอย่างเป็นรูปธรรม

2. ข้อเสนอแนะสู่การปฏิบัติของภาคประชาชน

2.1 การสังเคราะห์ความรู้ด้านการจัดการป่าชายเลนควรมองแบบบูรณาการและเป็นองค์รวม กล่าวคือ มองป่าชายเลนในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมและทุนแห่งชีวิตของชุมชนบ้านหนองสมาน ที่สามารถเชื่อมโยงทั้งมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และมิติเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นจึงต้องเผยแพร่องค์ความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์และการสังเคราะห์แล้วสู่การรับรู้ของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในชุมชนและสังคม โดยกระตุ้นให้การสื่อสารทุกแขนงและให้ความสำคัญต่อการนำเสนอเนื้อหา เรื่องราว บทเรียน และประสบการณ์ในการจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมานและเครือข่ายการจัดการทรัพยากรระดับอำเภอหาดสำราญอย่างต่อเนื่อง

2.2 ชุมชนบ้านหนองสมานและเครือข่ายที่มีบทบาทในการจัดการป่าชายเลนของชุมชนในแต่ละพื้นที่ ต้องสะท้อน แนวคิด บทเรียน หรือวิถีชีวิตที่น่าสนใจที่สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการป่าชายเลนของชุมชนให้เป็นที่รับรู้ในวงกว้างผ่านสื่อทุกแขนงเพื่อหยิบยกเรื่องราวเหล่านั้นไปขยายผลสู่ชุมชน และสังคมให้ได้รับรู้ เข้าใจและเข้าถึงวิถีแห่งการดำรงชีวิตของชาวบ้านหนองสมานและชุมชนใกล้เคียงอย่างแท้จริง

2.3 การจัดการป่าชายเลน สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการในเรื่องอื่นๆได้มากมาย ทั้งวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ จารีตของชุมชนต่างๆ ดังนั้นต้องเสริมสร้างความสัมพันธ์ในเชิงสถาบัน หรือหน่วยงาน และภาคีร่วมต่างๆ ให้ถ่ายทอดเรื่องราวการจัดการป่าชายเลนของชุมชนสู่กลุ่มคนทุกระดับ เพื่อให้เกิด “ความรู้ ภูมิปัญญา” ในการจัดการป่าชายเลน ทั้งนี้สถาบันที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากคือ “บ้าน สถาบันทางศาสนา โรงเรียน และชุมชน” ที่ต้องถ่ายทอดความรู้อย่างต่อเนื่อง

3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในช่วงสมัยรัฐบาลที่ผ่านมา การผลักดันออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้ทันนั้น เครือข่ายภาคประชาชนได้ดำเนินการในทุกวิถีทางเพื่อการจัดการป่าชุมชน บนหลักการของ “การจัดการป่าโดยชุมชน...เพื่อชุมชน” เมื่อพิจารณาในกรณีชุมชนบ้านหนองสมาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงการจัดการป่าชายเลนให้เกิดความยั่งยืนทางเศรษฐกิจชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม การจัดการป่าโดยชุมชน เพื่อชุมชน จึงเป็นแนวทางในการจัดการป่าชายเลนของชุมชนบ้านหนองสมานยาวนานกว่า

สิบปี และหากพรบ.ป่าชุมชน ผ่านการพิจารณาในขั้นตอนกฎหมาย เพื่อตราเป็นพระราชบัญญัติป่าชุมชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ดิน ปรัชญพทุทธิ. 2532. การบริหารการพัฒนา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. 2527. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนารายงานการประชุมเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชน: นโยบายและกลวิธี”. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณะสุขมหาวิทยาลัยมหิดล.

ทศพล กฤตยพิสิฐ. 2538. การมีส่วนร่วมของกำนันผู้ใหญ่บ้านเขตหนองจอก ที่มีต่อโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม”และ“บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก, วิทยานิพนธ์. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธฤชวรรณ นนทพทุทธิ. 2546. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต. สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา.สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.

ปกรณ์ ปรียากร. 2530. **ทฤษฎีและกลยุทธ์เกี่ยวกับการพัฒนา.**

กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2546 .**กระบวนการและเทคนิคการทำงาน
ของนักพัฒนา.**กรุงเทพฯ: อุษากาการพิมพ์

พัทธยา สายหนู. 2538. **กลไกของสังคม.** กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2524. **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** พิมพ์ครั้งที่3 (ฉบับปรับปรุง).
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

วิชชุตา ให้เจริญ. 2546. **การจัดการการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์เพื่อการ
อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาชุมชนเกาะยาวน้อย จังหวัด
พังงา.** มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

สนิท สมัครการ. 2538. **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการ
พัฒนาการของสังคม (Cultural change and societal
development).** กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สมศักดิ์ เตชะเอราวัณ. 2544. **“การจัดการธุรกิจบ้านพักแบบชุมชนมีส่วนร่วม:
กรณีศึกษาบ้านแม่กำปอง กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัด
เชียงใหม่”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต การจัดการอุตสาหกรรม
ท่องเที่ยว. คณะศิลปกรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**

สายทิพย์ สุกดีพันธ์. 2534. **ปัญหาผู้นำกับกระบวนการการกำหนด
นโยบายแห่งชาติ.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุวรรณณี คงทอง (2536) “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชายเลน
ชุมชนในท้องที่อำเภอสิเกาจังหวัดตรัง”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร
มหาบัณฑิต คณะวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สุรพล สุदारา.2532 **สถานการณ์ป่าชายเลนในประเทศไทย**.กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์

เสน่ห์ จามริก. 2540. **การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

อภิมรย์ พรหมจรรยา. 2543. **รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาการ
ท่องเที่ยวเพื่อชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนเกาะยาวน้อย
จังหวัดพังงา**. ภูเก็ต : โครงการจัดตั้งคณะอุตสาหกรรมบริการ
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

อุทัย ชูธรรมขจร. 2520. **การพัฒนาเศรษฐกิจ**. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครู.

อำภรณ์ ช่างเกวียน.2540 **“ปัจจัยที่สัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของ
ประชาชนในการพัฒนาป่าชายเลนชุมชน ตำบลเขาไม้แก้ว
อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร**

DeBell, Dean S., and Jerry F. Franklin. 1987. Old-growth Douglas-fir
and western hemlock: A 36-year record of growth and
mortality. Western Journal of Applied Forestry 2(4): 111-114.

Ho, H. 1983. Strategies and measures to secure people' participation
in development at the grassroots level. Professional Paper
of ICSW, Western Pacific Regional Conference.